

Tihomira Stepinac Fabijanić

Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU, Rijeka

Ružičeva 5, HR-51000 Rijeka

tihana.fabijanic@post.t-com.hr

Kažun kao prepoznatljiv element identiteta Istre

Prethodno priopćenje | Preliminary communication

UDK 728.6(497.5-3 Istra)«198/199»

Primljeno | Received: 5. XII. 2012.

Izvadak

Članak se temelji na istraživanjima o kružnim suhozidnim konstrukcijama na području Istre provedenim 80-ih i 90-ih godina prošloga stoljeća, ali i na najnovijim saznanjima i uključenju autorice u aktivnosti vezane za očuvanje i predstavljanje kažuna kao karakterističnih primjera tradicijskoga graditeljstva jugozapadne Istre. U radu se govori o različitosti pojmova i oblika kažuna, o njihovoj rasprostranjenosti i podrijetlu te europskim relacijama ovakvoga načina gradnje, a poseban se naglasak stavlja na pitanja zaštite i očuvanja, kao i na ulogu kažuna u suvremenoj istarskoj identifikaciji etno-kulturoloških sadržaja.

Abstract

The paper is based on research into round dry-wall constructions in Istria carried out by the author in the 80s and 90s of the last century, and expanded to include recent findings resulting from the involvement of the author in the protection and presentation of *kažuns* as characteristic examples of vernacular architecture in South-Western Istria. The paper also presents descriptions of different types and names of various elements of *kažuns*, their spread in Istria and in the wider region, their origins, and the European relations of such building techniques. Special attention is given to the question of their protection and restoration, as well as to the role of *kažuns* in the present-day identification of local cultural elements in Istria.

Ključne riječi: kažun, Istra, identitet, tradicija, graditeljstvo, baština

Key words: *kažun*, Istria, identity, tradition, building techniques, heritage

1. Uvodne napomene

Jedna od tema kojom se kao etnolog bavimo već desetljećima su istarski *kažuni* – karakteristični primjerci tradicijskoga graditeljstva arhaična podrijetla, razasuti po poljima, livadama i šumarcima jugozapadne Istre. Od svojih početnih istraživanja tih poljskih kamenih kućica okrugla tlorisa, kada smo i prvi put izlagali ovu temu na znanstvenom skupu Povijesnoga društva Istre 1979. u Puli pod naslovom „Narodno graditeljstvo južne Istre: kažuni“,¹ obišli smo i dokumentirali preko stotinu kažuna objavljujući rezultate svojih istraživanja na stručnim i znanstvenim skupovima u zemlji i inozemstvu,² predstavili smo kažune na izložbama (Pazin, 1987.: Etnografski muzej Istre; Zagreb, 1988.: Međunarodni kongres antropoloških i etnoloških znanosti; Zagreb, 1997.: prilikom 31. međunarodne smotre folklor), izradili scenarij i sudjelovali u snimanju televizijskoga filma o gradnji kažuna ili *casite* u Vodnjanu 1984., a preko udruge ICAM (Međunarodni centar za antropologiju, Motovun) organizirali smo međunarodne radionice u kojima se tema kažuna popularizirala kroz izgradnju (Šolta, 1990.) ili obnovu (Rakalj, 1991.) ovoga tipa graditeljske baštine. Početkom 1998. sudjelovali smo na međunarodnom skupu u Ascoli Picenu u Italiji, gdje smo bili pozvani kao stručnjak iz Hrvatske da iznesemo svoja iskustva na temu istraživanja građevina tipa *tholos* u Europi, što je predstavljalo, nakon sličnoga skupa u Bariju (Noci i Alberobello) 1987.,³ nastavak stručne suradnje na ovom području.

Ovom prilikom nastojat ćemo iznijeti neka zapažanja o istarskim kažunima u usporedbi s drugim građevinama sličnoga tipa u Hrvatskoj i drugdje u Europi. U nastavku ćemo se osvrnuti na pitanje zaštite suhozidne graditeljske baštine u Hrvatskoj, o čemu smo također referirali pod naslovom „Kažuni u Istri“ 1996. u Puli na međunarodnom skupu Društva za povijest i kulturni razvoj Istre pod pokroviteljstvom UNESCO-a.⁴ Na kraju

1 Radovi s toga znanstvenoga skupa publicirani su samo kao knjiga sažetaka *Znanstveni skup „Kulturno-povijesni razvoj graditeljskog naslijeđa Istre“, Pula, 8. – 10. studenoga 1979.*, Program i sažeci predavanja, Prilozi za povijest i kulturu Istre, Materijali, br. 2, Pula 1979. (sažetak našega izlaganja na str. 33-34).

2 U daljnjem tekstu navodimo izbor vlastitih publiciranih radova vezanih za određenu problematiku analize kažuna. Kao najobuhvatniji izdvajamo rad „Paleoetnološka istraživanja kamenih poljskih kućica okruglog tlocrta u Istri“ (dalje: „Paleoetnološka istraživanja“), *Problemi sjevernog Jadrana*, 6, 1988., 109-132.

3 „«Kažuni» o «casite» istriane. Architettura campestre in pietra a secco con falsa cupola“ (dalje: „«Kažuni» o «casite» istriane“), *Atti del 1. Seminario internazionale „Architettura in pietra a secco“*, Noci-Alberobello, 27-30 settembre 1987, Fasano 1990., 323-336; „Costruzioni circolari a pietra secca in Croazia“, *Atti del Convegno internazionale „Costruzioni circolari con copertura a tholos in Europa“*, Ascoli Piceno, 2-3 aprile 1998, Ascoli Piceno 1998., 33-35.

4 *Međunarodno arheološko savjetovanje „Sklad u kamenu“*, Pula, 27. – 30. 11. 1996., zbornik sažetaka, Prilozi za povijest i kulturu Istre, Materijali, br. 8., Pula 1996., 28-29.

ćemo se dotaknuti pitanja prepoznatljivosti kažuna kao dijela kulturoloških sadržaja kojima se odražava suvremeni identitet Istre, kao i novih načina korištenja i prezentacije kažuna u nastojanju revitalizacije ovoga načina konstrukcije u suhozidu.

2. Kažuni u Istri – oblici i nazivi, rasprostranjenost

Na temelju dosadašnjih terenskih istraživanja i prikupljene literature, možemo u osnovnim crtama odrediti pojam, funkciju i značaj građevine koja se u Istri označava najčešće imenom *kažun*, također *casita* na prostoru oko Vodnjana, Bala i Galižane te Šišana u južnoj Istri (to jest na lokacijama gdje se je zadržao istroromanski govor), zatim *hižica* u dijelu sjeverne Istre (u predjelu oko Lupoglava), *hiška* u slovenskom dijelu Istre u zaleđu Kopra (npr. Padna), što se proteže dalje prema Tršćanskom krasu (*koča, coccia*),⁵ dok, s druge strane, na Kvarneru nailazimo sporadično u zaleđu Rijeke (Ćićarija, Kastavština), odnosno u okolici grada Cresa na naziv *kućica*.

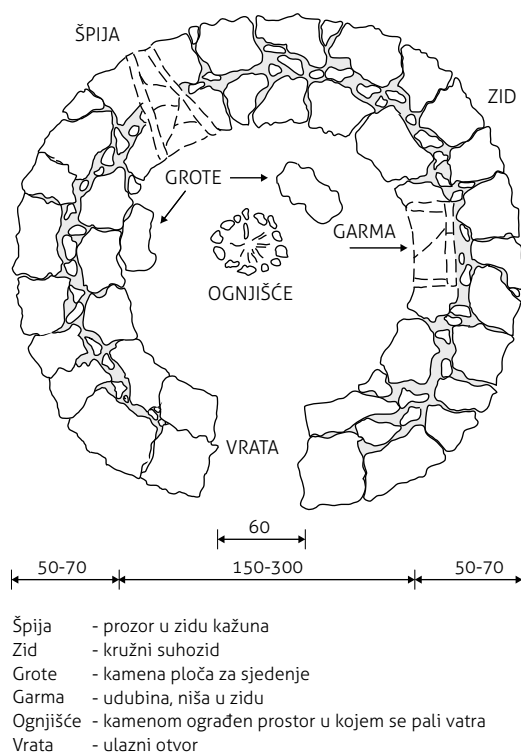
Potvrđeno je i postojanje kružnih poljskih kućica sličnoga tipa na južnom dijelu otoka Krka, među suhozidima ograđenim padinama iznad Punta (nekadašnji vinogradi) te na brdovitom bašćanskom području (ondje u funkciji pastirskoga skloništa). Te su građevine po izgledu slične jednostavnijoj, grubljoj izradi creskih i sjevernoistarskih tipova poput košnice. Također se na Krku još uvijek susreću domaći nazivi za ovakve građevine *komarda*, uglavnom za okruglu kućicu s nepravom kupolom, dok se izraz *hramac* rabi češće za sklonište pravokutnoga tlorisa i s vegetabilnim pokrovom (uz ostale gospodarske zgrade poput *mošune*, ovalne staje za ovce i dr.).⁶

Slična suhozidna skloništa četvrtastoga tlorisa i s krovom „na jednu vodu“ ili „na dvije vode“ (jednostrešnim ili dvostrešnim), poduprtim drvenom konstrukcijom (gredama), nalazimo i na istarskim ruralnim prostorima pod nazivom *kućica*, *hižica* ili *kažeta*. Postoji u jugozapadnoj Istri i nešto šire također „prijelazni“ oblik građevine s nepravom kupolom postavljenu na četvrtastu osnovu zida, kojoj je naziv također kažun.

5 Usporedbu kraških i istarskih kružnih suhozidnih građevina iznijeli smo u zborniku skupa Slovenskega etnološkega društva održanoga u Portorožu 1984.: „Kažuni, kažete, hiške, kočee...“, *Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije*, Portorož 13. – 14. 12. 1984, uredili Mojca Ravnik, Zora Žagar in Janez Bogataj, Ljubljana 1987., 89-101.

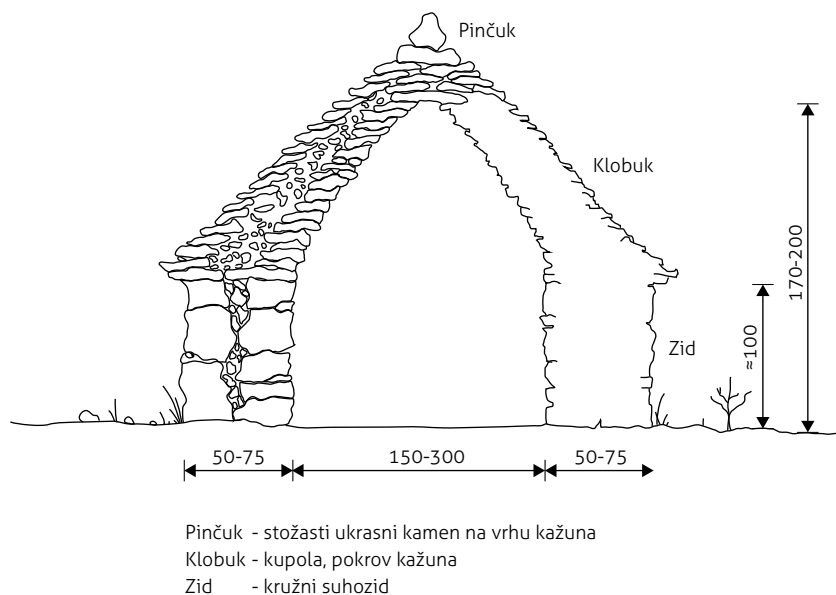
6 Vidi: Denis Lešić – Berislav Horvatić – Čedomir Miler, *Tajne otoka Krka*, Krk 2010.

Konstrukcija kažuna u pravilu podrazumijeva suhozidni način građenja kamenom (tj. bez vezivnoga sredstva) na kružnoj osnovi, gdje se kameni prstenovi (nosivi dvojno građeni element ispunjen sitnim materijalom i poprečno vezan, širine oko 60 cm i više) podižu u kružni *zid* (tal. *muro tondo*) s otvorom za *vrata* (tal. *porta*), ponekad i za male prozore (*okno*, *špija*), a zatim se krugovi pločastoga kamenja suzuju na način tzv. lažnoga svoda i tvore *klobuk* (tal. *coverto*). Takva nepravna kupola (svod) istarskoga kažuna odozgo je zasuta slojem sitnoga kamenog materijala (koji nastaje priklesavanjem kamena) te je pokrivena *škrilama*, kamenim pločama slaganim ukrug. Taj konstrukcijski sklop predstavlja cjelinu sa svodom i služi kao protuteža u svrhu stabilnosti (tzv. tehnika *corbelling*).⁷ Vrh pokrova zatvoren je ovećim pločastim višekutnim kamenom (*korona*, tal. *capel*), opterećenim još jednim stožastim kamenim ukrasom (*pinčuk*, tal. *pimpignol*).

Sl. 1a. Tloris kažuna

7 O konstrukcijskim karakteristikama kružnih suhozidnih građevina pisalo je više autora; vidi npr. Borut Juvanec, *Kamen na kamen*, Ljubljana 2005.; isti, „Corbelling of the Mediterranean“, *Earthen Domes and Habitats*, ur. Saverio Mecca i Letizia Dipasquale, Pisa 2009., 65-80; Berislav Horvatić, u: *Tajne otoka Krka*.

Sl. 1b. Poprečni presjek kažuna

Kažuni u prostoru mogu biti smješteni kao samostojna građevina u polju, uza zid koji omeđuje polje, u kutu zida ili ugrađeni u sklopu zida, dok sama kupola može također biti različitih oblika: plića, viša, šiljasta ili bačvasta.

Kažun se uglavnom rabi kao poljska kućica, sklonište za slučaj nevremena ili kao zaklon od jakoga sunca za vrijeme radova na poljima ili u vinogradima. U prošlosti su ljudi u kažunu često i noćili čuvajući urod od kradljivaca pred žetvu i berbu, a pastiri bi tu privremeno boravili napasajući ovce i drugu stoku. Povijesni zapisi i kazivanja spominju kažune koji su služili kao nastambe najsiromašnijim slojevima stanovništva Istre, posebno u doba oskudica i ratnih nevolja.⁸

Danas je upotreba kažuna kao gospodarskoga objekta gotovo sasvim napuštena pa ti arhaični oblici narodnoga graditeljstva uglavnom ostaju prepušteni zubu vremena ili ih ljudi, zajedno s kamenjem iz poljskih zidova, *gromača*, melju za građevinski materijal (taj je postupak bio prilično raširen do pred nekoliko godina).⁹

⁸ Podaci iz vlastitih etnoloških zapisa u kontaktu s kazivačima.

⁹ Izvješća kazivača spominju takve devastacije, a i sami smo nailazili na situacije rušenja suhozida, *gromača*, pa i kažuna.

Spomenička vrijednost kažuna, međutim, vrlo je velika, a njihova rasprostranjenost široka. Na primjeru crteža geografske rasprostranjenosti kažuna u Istri vidljiva je njihova najveća gustoća u području jugozapadne Istre, posebno oko gradića Vodnjana, u manjoj mjeri cijelim jugozapadnim prostorom te sporadično u središnjoj i sjeverozapadnoj Istri.¹⁰

Sl. 2. Karta rasprostranjenosti kažuna u Istri

¹⁰ Karta rasprostranjenosti kažuna u Istri plod je našega znanstvenoga rada i zajedno s kartom rasprostranjenosti kamenih kružnih građevina na prostoru Europe objavljena je prvotno 1988. u radu „Paleoetnološka istraživanja“ (113, 115); također 1990. u „«Kažuni» o «casite» istriane“ (324, 325), gdje su dodane manje izmjene.

Slične građevine okrugloga tlorisa s nepravom kupolom poznate su u središnjoj i južnoj Dalmaciji te na otocima pod različitim nazivima: *bunje* (srednjodalmatinsko područje), *ćemeri*, *poljarice*, *kućarice* (južnodalmatinsko i dubrovačko područje), *trini* (otok Hvar), *virtujci* (otok Korčula) i dr.¹¹

Način gradnje dalmatinskih bunja ne razlikuje se u bitnom od istarskih kažuna. Tehnika nepravoga svodenja je identična, no pokrov građevine izvodi se drugačije – kod bunja se kupola zasipa sitnim kamenim materijalom, najčešće u obliku jednoga ili više terasastih prstenova koje podržava kružni zid, dok je kupola kažuna prekrivena koso položenim prstenovima kamenih ploča tvoreći uglavnom pravilan stožasti krov.

3. Okrugle suhozidne građevine u europskim relacijama i njihovo podrijetlo

Navedeni oblici okruglih kućica od kamena rasprostranjeni su nadalje na cijelom području Sredozemlja (od Bliskoga istoka do Španjolske i Portugala), uključujući i visoke Alpe (npr. *crot* u Švicarskoj), pa sve do Britanskoga otočja (Škotska – *cleitean*, Irska – *clochan*) i Skandinavije na sjeveru.¹² Na cijelom tom širokom europskom prostoru ove okrugle suhozidne građevine pripadaju vernakularnoj (ruralnoj) arhitekturi i najčešće su donedavna (XX. stoljeće) bile u funkciji skloništa ili gospodarskoga objekta na obrađenim površinama (oranicama, vinogradima, maslinicima, ujedno ograđenima suhozidom) ili na pašnjacima. Po svom obliku, kao i po načinu i tehnici gradnje, sve su te okrugle građevine uglavnom međusobno slične (tip košnice s nepravom kupolom); razlikuje se tek vrsta materijala, tj. kamena od kojega su građene (što dijelom uvjetuje i njihov oblik), kao i način njegove obrade: većinom se rabi neobrađen kamen nađen na samom lokalitetu, rjeđe obrađen ili djelomično priklesan posebnim čekićem, kao što je to na primjeru većine istarskih kažuna koji pripadaju razvijenijem obliku s nekoliko odjeljenih graditeljskih elemenata (gdje se posebno podiže kružni zid, zatim

11 Nekoliko je autora u novije vrijeme aktivno na istraživanju suhozidnih građevina na dalmatinskom području: Sanja Buble, „Modeli gradnje poljskih i ribarskih kućica“, *Pouke baštine za gradnju u hrvatskome priobalju*, ur. Joško Belamarić, Zagreb 2007., 163–175; Rada Dragojević-Ćosović, „»Kućice na vrtujak« na području Vele Luke“, *Luško libro*, 14, 2006., 44–47; Borut Juvanec, „Šuplja gromila, Bilice pri Šibeniku: izziv arhitekta“, *Prostor*, 8, 2000., 43–54; Jadran Kale, „Petoprostorna bunja: sklop bunja u Samogradu na otoku Žirju“ (dalje: „Petoprostorna bunja“), *Žirajski libar*, 1, 1994., 221–246; isti, „Kulturni krajolik otoka Rave“, *Otok Rava*, ur. Josip Faričić, Zadar 2008., 419–424; isti, „Prijedlog modela inventarizacije suhozida“, *Prostor*, 18, 2010., 453–467, i dr.

12 Na karti Europe vidljiva je zastupljenost ovoga načina gradnje u kontinuitetu duž europskoga mediteranskog područja i sporadično uz obale Britanskoga otočja do Skandinavije, što više autora povezuje s povijesnim načinom širenja graditeljskih i općenito kulturoloških utjecaja (vidi: *Atti del Convegno internazionale „Costruzioni circolari con copertura a tholos in Europa“*, 1–87).

neprava kupola koja se zasipa sitnim materijalom te na koncu pokrov od pločastog kamenja).

Rasprostranjenost ovakvoga načina gradnje na europskom kontinentu može se vidjeti na priloženom zemljovidu (Sl. 3).

Sl. 3. Karta rasprostranjenosti okruglih suhozidnih građevina u Europi

Ovom bismo prilikom posebno istaknuli primjere u Italiji koje smo imali priliku posjetiti – počevši od Apulije na samom jugu, s gradom Alberobello u kojem su *trulli* dosegli savršenstvo forme i tehnike (lomljeni i klesani vapnenac) te predstavljaju tradicijski oblik nastambe ovoga neobičnoga gradića, dok u ruralnim prostorima imaju funkciju kako stana za ljude, tako i štale za stoku ili u manjoj formi jednostavnoga poljskog skloništa, također pod nazivom *casedda*.¹³

13 *Trulle* u Apuliji analizira više autora, vidi: *Atti del 1. Seminario internazionale „Architettura in pietra a secco“*.

Na području središnje Italije, u pokrajini Marche, zastupljene su slične okrugle kućice u znatno manjem broju, pod nazivom *caciare*, a imaju ulogu isključivo pastirskoga skloništa u brdskom zaleđu grada Ascoli Piceno te niže prema jugu u također brdskom području pokrajine Abruzzo, pod nazivom *casali*, uz šire poznati naziv *capanne*. Prema istraživanjima, nazivi deriviraju najčešće od arhaične riječi *casa* (kuća, sklonište), a povezuju se s migracijama mediteranske mikenske kulture između 1400. i 1200. pr. K., odnosno moguće još ranije, u doba prvih neolitskih zajednica na ovim prostorima.¹⁴

Treba napomenuti kako oblik ovakvih građevina uvelike ovisi o materijalu, vrsti kamena koji se upotrebljava, odnosno kojim se raspolaze u određenom krajoliku; tako, na primjer, možemo usporediti *trulle* iz Apulije i istarske kažune na sjevernom dijelu hrvatskoga Jadrana te utvrditi njihovu sličnost. Radi li se ovdje i o povijesnim kontaktima i migracijama, ostaje zasad otvoreno pitanje, iako možemo pretpostaviti da priprosti graditelj takvih kontakata gotovo sigurno nije imao.

Što se pak njihova razvoja tiče, spomenuti geografski razmještaj na europskom tlu, arhitektonska struktura te arheološki nalazi i lingvistička istraživanja, kao i terenski zapisi stručnjaka (etnologa i dr.), upućuju na to da podrijetlo ovakvoga načina građenja u suhozidu, okrugloga tlorisa s nepravom kupolom, treba tražiti u primitivnim nastambama i grobovima paleomediteranskoga razdoblja. Atrejeva grobnica u Mikeni samo je jedan od mnogobrojnih primjera korištenja takve tehnike građenja u prapovijesno doba; u tome smislu prapovijesna megalitska tradicija zastupljena je brojnim primjercima okruglih suhozidnih građevina na arheološkim lokalitetima (*tholoi* na Kreti, *casellas* u Apuliji, *nuraghi* na Sardiniji, *navetas* na Minorki i dr.).

Ipak, kada se razmatra pitanje podrijetla ovakvoga načina gradnje, danas u europskim istraživanjima postoje različite teorije. Tako pojedini znanstvenici (uglavnom arhitekti, npr. Christian Lassure iz Francuske, Enrico Degano iz Italije, Borut Juvanec iz Slovenije) smatraju da recentni primjerci okruglih suhozidnih građevina koje susrećemo široko rasprostranjene u Europi, ali i u Maloj Aziji, sjevernoj Africi itd., ne mogu biti dovedeni u izravnu vezu s okruglim građevinama prapovijesnoga razdoblja na Sredozemlju, već da su nastali u raznim razdobljima i na različitim mjestima organski, kroz iskustveni razvoj gradnje kamenom.¹⁵

14 Antonio Leporini, „La datazione delle costruzioni a tholos presenti sul territorio di Ascoli della Montagna dei Fiori“, *Atti del Convegno internazionale „Costruzioni circolari con copertura a tholos in Europa“*, 60-67.

15 Vidi o tome: *Atti del Convegno internazionale „Costruzioni circolari con copertura a tholos in Europa“*; B. Juvanec, *The Stone. What can be done in dry stone walling system*, Ljubljana 2004.

4. Istraživanje, očuvanje i zaštita suhozidnoga graditeljskog nasljeđa u Hrvatskoj

S obzirom na europski značaj i zastupljenost ovakvoga načina gradnje, posebno na Mediteranu, te napose široku rasprostranjenost uz hrvatsku obalu i na otocima pa šarolikost i bogatstvo nazivlja kako same građevine, tako i njezinih sastavnih dijelova (što je posebno došlo do izražaja u Istri), ovu pojavu možemo smatrati od iznimne važnosti i stoga je neophodno povesti računa o cjelovitosti istraživačkoga pristupa, kao i o aktivnoj zaštiti ovoga kulturnoga dobra. Pitanje zaštite suhozida općenito u Hrvatskoj dosad još nije pozitivno riješeno;¹⁶ prema našim saznanjima, u sjevernojadranskoj regiji formalno je trajno zaštićeno kao kulturni krajolik jedino područje sa suhozidima u zaleđu grada Cresa, kada je 60-ih godina XX. stoljeća putem FAO-a pokrenuta zaštita creskih maslinika kao svjetske baštine.¹⁷ Postoji, međutim, i recentnija zaštita kulturnih krajolika (Takala nad Bakarcem i obližnja Dolčina u podnožju Praputnjaka, zatim više zona na otoku Krku i dr.), iako ne pod tim nazivom koji je u konzervatorskoj praksi konvencionaliziran poslije. Zanimljiv je i tretman suhozida u režimu zaštite prirode (Potrebišća u Parku prirode Učka).

Naime, nacionalni interes za valorizaciju, zakonski okvir zaštite i za odgovarajuću prezentaciju ovoga graditeljskoga oblika na razini Hrvatske moguće je pronaći upravo u njegovu značaju u okviru zajedničke europske baštine te u karakteristikama i nazivlju pojedinih elemenata ovih građevina, ovisno o kraju u kojem se pojavljuju. U Istri je pritom, uz općepoznati rašireni naziv kažun (od tal. *casa*, *casone* – kuća, kućica, sklonište), važno naglasiti postojanje široko rasprostranjenoga hrvatskoga (čakavskoga) nazivlja kako za samu građevinu (primjerice *hižica*, *kućica*), tako i za njezine sastavne dijelove (*zid*, *okno*, *slipulja*, *klobuk*, *vitica* itd.), koje paralelno uz kajkavsko (sjevernoistarsko i slovensko) nazivlje (primjerice *hižica*, *hiška*, *koča*) i ono romanskoga podrijetla (*casita*, *spia*, *cuverto*, *pimpignol* itd.) potvrđuje postojanje povijesnoga suživota različitih kultura na području sjevernoga Jadrana.

16 Pred samo upućivanje ovoga teksta u tisak na razini Ministarstva kulture prihvaćena je preventivna zaštita umijeća zidanja „u suho“ kao nematerijalnoga kulturnog dobra (Rješenjem Ministarstva kulture RH od 12. lipnja 2013., u potpisu zamjenica ministricе Sanja Šaban). Nadajmo se da će se nastaviti raditi na tom tragu.

17 FAO (Organizacija za prehranu i poljoprivredu Ujedinjenih naroda); vidi: e-datoteka Ministarstva poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja, <http://www.fao.org/docstexts/cro/>; vidi i: <http://www.safu.hr/datastore/filestore/121/IPARD-programi1.pdf> (Mjera 201: Pobljšanje okoliša i krajolika). O zaštiti krajolika i inventarizaciji suhozida v. Jadran Kale, „Prijedlog modela inventarizacije suhozida“, *Prostor*, 18, 2 (40), 2010., 452-467.

Štoviše, to je još jedan dokaz vjekovne prisutnosti hrvatskoga čovjeka u istarskom ruralnom prostoru koji je oblikovao prema vlastitoj kulturi i tradiciji prilagodivši svojim potrebama ovu specifičnu mediteransku građevinu čiji je oblik i ovdje vjerojatno zatekao prilikom svoga doseljenja te ga stoljetnom predajom prenio do našega vremena.¹⁸

Stoga je kulturološki i sociološki zanimljiva pojava da se u Istri traži i dokazuje identitet također kroz temu kažuna jer očito je da je ova vrst arhitekture pobudila u zadnje vrijeme poseban interes žitelja Istre i sve više postaje prepoznatljivom oznakom pripadnosti ovom prostoru. Tu je prisutna značajna razlika u odnosu na dalmatinsko područje, gdje bunja u tom smislu ne pobuđuje naročitu pažnju pa ni lokalno ili regionalno identificiranje s tim kulturološkim elementom, ali je kao tema istraživanja prisutna u literaturi u radovima hrvatskih znanstvenika već gotovo cijelo stoljeće,¹⁹ dok se pitanja u svezi s istarskim kažunima sustavno istražuju tek posljednjih desetljeća u hrvatskoj znanosti; to je ujedno i jedan od razloga zašto se oni često povezuju samo s talijanskim kulturnim krugom, gdje su uglavnom predstavljeni kao dio talijanske kulturne baštine (uz npr. *trulle* s juga Italije).²⁰

Začuđuje, međutim, da se i nadalje događa jednostrano tumačenje i privsavanje ove pojave s talijanske strane, unatoč činjenici da već godinama postoje domaći stručnjaci koji se ovom temom meritorno bave. Međutim, njih se ne samo najčešće zaobilazi kada se govori s talijanske strane o ovoj temi, nego se dapače krivo tumače, jednostrano preuzimaju ili se čak prepisuju i kopiraju njihovi radovi, kao što se to dogodilo 1994. u knjizi *Le „casite“* tršćanskoga nakladnika.²¹ Naime, tada je u suradnji Centra za povijesna istraživanja – Centro di ricerche storiche iz Rovinja s tršćanskim Narodnim sveučilištem (*Università popolare di Trieste*) publicirana opsežna knjiga u vrlo luksuznom izdanju, međutim, vrlo dubioznoga sadržaja, *Pie-*

18 Iako starost pojedinačnih istarskih kažuna nije znanstveno utvrđena posebnim analizama, prema nekim arheološkim nalazima (npr. Tondolon) možemo zaključiti o postojanju prapovijesnih kružnih građevina u Istri u doba Histra; većina pak današnjih kažuna potječe iz doba od XVIII. do sredine XX. stoljeća (neki noviji primjerci nose i godinu izgradnje, obično uklesanu na nadvratnom kamenu ili u unutrašnjosti), dakle u razdoblju intenzivnijega kultiviranja zemljišta (posebno za uzgoj vinove loze i maslina).

19 Posebno se ističe rad o bunjama Ćirila Ivekovića, „Bunje, čemeri, poljarice“, *Zbornik kralja Tomislava*, Zagreb 1925., 413–429; zatim Aleksandra Freudenaicha, *Narod gradi na ogoljelom krasu*, Zagreb – Beograd 1962.; u novije vrijeme radovi većeg broja autora (vidi bilj. 11).

20 Vidi npr. Raffaello Battaglia, „Ricerche paleoetnologiche e folkloristiche sulla casa istriana primitiva“, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, 38/2, 1926., 33–79; Alessandro Cucagna, „Contributo alla conoscenza delle casite istriane (Carso di Parenzo)“, *Rivista geografica italiana*, 56, 1949., 162–165; Laura Gorlato, „Tipi di dimore temporanee: i «casoni» della laguna di Grado e le «casite» dell'Istria sudoccidentale“, *L'Universo*, 2, 1961–62., 337–346; i dr.

21 *Pietre e paesaggi dell'Istria centro-meridionale. Le „casite“: un censimento per la memoria storica*, a cura di Luciano Lago, Collana degli Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno n. 11, Trieste – Rovigno 1994.

tre e paesaggi dell'Istria centro-meridionale. Le „casite“: un censimento per la memoria storica, koja je 1996. prevedena i na hrvatski jezik pod naslovom *Kažuni. Kamena zdanja i krajolici središnje i južne Istre – inventar za povijesno pamćenje* (u povodu 50. obljetnice Talijanske unije u Hrvatskoj te uz visoko pokroviteljstvo na razini Vlada Italije i Hrvatske). Osim uvredljivoga predgovora Giacoma Borrusa (tadašnjega rektora Sveučilišta u Trstu) i nekih dijelova koje potpisuje urednik Luciano Lago (a što nije doslovno prevedeno na hrvatski!), u knjizi je pod tuđim imenom (Carlo Donato, jedan od autora tekstova) tiskan gotovo cijeli znanstveni rad Tihomire Stepinac Fabijanić (uključujući kartu rasprostiranja kažuna u Istri) koji je prethodno bio publiciran 1988. u zborniku Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU-a u Rijeci *Problemi sjevernog Jadrana*, kao i 1990. u zborniku radova s međunarodnoga skupa u južnoj Italiji.²²

Prosvjedujemo i ovom prilikom protiv takvoga postupanja dijela stručne javnosti u Italiji, tim više što cijela ta knjiga odiše tendencioznom pristranošću spram Istre i Hrvatske, ali je unatoč tome bila ubrzo prevedena i „prerađena“ na hrvatski jezik od strane izdavača C.A.S.H. iz Pule (s time da je hrvatski izdavač izostavio „nezgodne“ dijelove teksta, izričaje i termine). Čitav niz ostalih propusta, površnosti i raznih insinucija karakterizira knjigu u njezinom izvornom talijanskom, kao i u hrvatskom izdanju, pa je se ne može smatrati ozbiljnim referentnim djelom. I dok autoru preostaje pozvati se na teško provediv Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima, hrvatska je znanost dužna inzistirati na istinitosti i korektnosti u prikazivanju povijesnoga razvoja Istre i njezine kulturne baštine kojoj pripadaju i kažuni. U tome bi smislu bilo potrebno načiniti ispravak, tj. hrvatski bi autori trebali dobiti mogućnost publiciranja kvalificiranoga monografskog djela na temu kamenih građevina okrugloga tlorisa na tlu Hrvatske (eventualno u okviru međunarodnoga skupa o ovoj općeeuropskoj temi).

Vezano za suvremene probleme oko terenskoga istraživanja, stručnoga dokumentiranja te publiciranja sintetiziranih materijala o suhozidnoj graditeljskoj baštini, što u hrvatskoj znanosti nedostaje (uglavnom zbog nedo-

²² Kritički osvrt na to djelo objavljen je s kolegom Jadranom Kalom u *Vijencu* br. 93-94 od 31. srpnja 1997., a zatim detaljne recenzije u stručnim časopisima: Tihomira Stepinac Fabijanić – Jadran Kale, „Luciano Lago (ur.), Kažuni. Kamena zdanja i krajolici središnje i južne Istre – inventar za povijesno pamćenje, prevele Valnea Delbianco i Loretta Gropuzzo. Pula: C.A.S.H., 1996.“, *Etnološka tribina*, 20, 1997., 239-246; Tihomira Stepinac Fabijanić, „Luciano Lago (ur.), Kažuni. Kamena zdanja i krajolici središnje i južne Istre – inventar za povijesno pamćenje, prevele Valnea Delbianco i Loretta Gropuzzo. Pula: C.A.S.H., 1996.“, *Annales*, 8, 2, 1998., 216-218.

statka financijskih sredstava, odnosno kvalitetnih projektnih prijedloga i timskoga pristupa), dodatno se moramo osvrnuti na pitanja zaštite i interpretacije suhozidnoga nasljeđa u ruralnim prostorima Hrvatske.

Naime, suhozidi, pa tako i kažuni, neizravno se štite kao kulturno dobro u okviru prostornoplanske dokumentacije (prostorni planovi) gradova, odnosno županija (ako postoji zainteresiranost) te nisu uvedeni u Registar kulturnih dobara RH pri Ministarstvu kulture temeljem Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara. Konzervatorski odjel u Puli Ministarstva kulture RH može uključiti u zaštitu i pojedinačne objekte (suhozide, kažune) temeljem zahtjeva pojedinaca (vlasnika katastarske čestice na kojoj se objekt nalazi), što je zasad prepušteno svijesti i savjesti pojedinaca i lokalnih/regionalnih tijela. Na taj je način bila pokrenuta preventivna zaštita sjeverozapadne Vodnjanštine (sjeverno od Peroja), što je uneseno u Prostorni plan Grada Vodnjana i izravno ovisi o daljnjim interesima u gospodarenju prostorom ove lokalne samouprave (nažalost je rok ove preventivne zaštite istekao bez trajne registracije). U okviru Istarske županije postoji načelno razina ambijentalne zaštite suhozida, ali kažuni nisu pojedinačno uvršteni u trajnu zaštitu kao elementi od posebnoga županijskog značaja, iako regionalni Konzervatorski odjel posjeduje dokumentaciju o blizu 1500 kažuna koji su također geopozicionirani (te ih se može pratiti i kontrolirati internetom). Pa iako je za svaki veći zahvat vezan za izmjenu, dogradnju ili obnovu kažuna potrebno tražiti (i dobiti) suglasnost nadležnoga konzervatora, s obzirom na to da kazne za devastaciju toga kulturnog dobra nema, još se uvijek događa da se te poljske građevine, kao i suhozidi općenito, devastiraju, ruše ili rabe kao građevni materijal (npr. tako da se *škrilama*, pločastim kamenjem s kažuna, popločavaju dvorišta i sl.).²³

Stoga je ohrabrujuće vidjeti da se na prostoru sjeverne Dalmacije (Šibensko-kninska županija) u novije vrijeme intenzivno radi na programima očuvanja i zaštite suhozidne baštine, što pratimo kroz radove tamošnjih stručnjaka u suradnji s lokalnim zajednicama i udrugama, odnosno zainteresiranim pojedincima i vlasnicima suhozidnih objekata (ovom prilikom navodimo tek nekoliko primjera: Šuplja gromila u Bilicama, bunje na lokalitetu Srma kod Šibenika, Rašina bunja kod Vodica, lokalitet Samograd

²³ Podaci su dobiveni usmenim putem u Konzervatorskom odjelu u Puli. Vidi o tome i: http://www.ministarstvo_kulture.hr/konzervatorski-odjel-pula/. Dopuštenje za pregled Zbirke rješenja o registriranim i preventivno zaštićenim kulturnim dobrima potrebno je zatražiti pismenim putem.

na otoku Žirju i dr.). Pitanje zaštite suhozidne baštine na dalmatinskom području uključeno je u dugotrajne rasprave o zaštićenim krajolicima i značajnim krajolicima (npr. hvarski suhozidi, primoštenski vinogradi i sl.), no u praksi se to neadekvatno provodi.

Na nacionalnom planu djelovanja u korist suhozidne baštine značajno je spomenuti nekoliko projekata koji su također pokrenuti u novije vrijeme. *Gradimo u kamenu* naslov je priručnika o suhozidnoj baštini i vještini gradnje u izdanju udruge 4 grada Dragodid²⁴ (ur. Filip Bubalo, Grga Frangeš i Filip Šrajer, Split 2012.), koji su na popularan način priredili članovi te udruge, inače stručnjaci za tradicijsko graditeljstvo i ruralna područja. „Proučavanje naše narodne graditeljske baštine smatramo trajnom misijom, a sadržaj ove knjižice rezultat je dosadašnjega terenskog iskustva i uvida u literaturu“ – napominju autori donoseći iscrpne podatke o tipovima karakterističnih suhozidnih građevina, načinu njihove gradnje i obnove, tehničke podatke te administrativno-pravne informacije i korisne kontakte, s popisom relevantne bibliografije na kraju. Ova popularna, ali značajna knjižica pomoći će mnogim amaterima „ljubiteljima suhozida“, ali i stručnjacima, pri usmjeravanju obnove tradicijske baštine u kamenu.

Otvoren je odnedavno i internetski portal suhozid.hr,²⁵ koji predstavlja vrlo korisnu bazu fotografija suhozidnih konstrukcija i njihovih lokacija (u GIS premjerima), s mogućnošću širokoga unosa podataka na prostoru Hrvatske te potencijalno i s međunarodnom domenom.

5. Interpretacija i suvremena uporaba istarskih kažuna

Na kraju možemo napomenuti koje mogućnosti interpretacije i uporabe kažuna postoje u današnje vrijeme te kakva je nova uloga kažuna u Istri prema primjerima koje ova vrst arhitekture pruža u suvremenim uvjetima života, posebno u domeni turizma. U tom smislu naročito veseli pojava koja se opaža u Istri zadnjih godina: sve veća prisutnost kažuna kako na stranicama turističkih prospekata, tako i u vidu simpatičnih suvenira u obliku kamenih minijatura kažuna pa do svojevrsnih okruglih „vikendica“ u ruralnim prostorima.

24 Vidi: <http://www.dragodid.org>.

25 Vidi: <http://www.dragodid.org/suhozid.hr>.

5. 1. Novi kažuni u različitim funkcijama

Novoizgrađene kažune možemo vidjeti u većem broju u okolici Pule, Rovinja, Žminja i okolnih gradića. Tako kraj Rovinjskoga Sela nalazimo okrugle „vikendice“ ili rekreativne prostorije uz kuće (npr. jedna na cesti od Rovinja prema Balama, građena u cijelosti tehnikom suhozida i nepravoga svoda, druga kod Rovinjskoga Sela s kupolom pomalo čudnoga oblika jer je povezana betonom, što ne odgovara autentičnom načinu gradnje kažuna). Slične novije tipove kažuna (ali to i nisu kažuni, već samo na njih podsjećaju), izgrađene na različite načine od strane samoukih majstora graditelja, nalazimo i drugdje u Istri (npr. kao dio ugostiteljskoga objekta u predjelu Veli Vrh u Puli); često se uz takve objekte nalazi i zidani roštilj ili je on unutar objekta koji stoga ima i dimnjak. Arhitekt Branko Orbančić iz Žminja (tvrtka Kapitel) nastavlja s izgradnjom novih primjeraka kažuna u Istri (najčešće u okolici Rovinja, Kanfanara i Žminja) poštujući pravila gradnje suhozidom i unoseći u taj arhaični oblik novine u funkcionalnom smislu (kažun tako može postati dio okućnice ili pak autobusna čekaonica). Putem nevladine udruge ICAM ostvarili smo stručnu suradnju na interpretaciji, ali i obnovi porušenih kažuna ili izgradnji novih (primjer radionica 1990. na Šolti i 1991. u Raklju).

5. 2. Kažuni kao suvenir

Na e-stranicama Istrapedije (www.istrapedia.hr) možemo dobiti podatak o izvornim istarskim suvenirima kao o predmetima „koji, uza svu svoju jednostavnost, puno govore o Istri i Istranima. Pobuđuju veliki interes jer predstavljaju spoj tradicijske kulture i suvremenosti. Proizvođači ovih suvenira, tražeći način na koji bi najsretnije izrazili istarsku posebnost, najčešće su se okretali tradicijskoj baštini – kažuni, narodne nošnje, bukalete, hiže, sopele, razne vrste ordenja, koza i boškarin samo su neki od mnoštva motiva koji su se s polja, konoba i kasela u vidu suvenira preselili na sajmove i štandove kako bi postali dostupni svima.“²⁶

Ministarstvo turizma RH provodi Program poticanja unapređenja izrade i plasmana izvornih suvenira, a proizvođače suvenira podržava i Ministarstvo poljoprivrede.²⁷ Kažune kao suvenire danas se može pronaći na raznim mjestima u Istri i Hrvatskoj (čak su u ponudi i na aerodromu

26 Vidi: <http://www.istrapedia.hr/hrv./1521/istarski-suvenir/istra-a-z/>.

27 Vidi: <http://www.mint.hr/UserDocsImages/110511-suvenir-prog.pdf>.

Pleso u Zagrebu), u različitim oblicima i tehnikama izrade, a naročito su markantni modeli kažuna od kamena građeni od kamenčića na „suhozidni način“ (ustvari, spajanih lijepljenjem). Tako se ovi više ili manje uspješni prikazi istarskih okruglih poljskih skloništa nadopunjuju u predstavljanju motiva koji odražavaju identitet Istre.

5. 3. Primjeri lokalnih i regionalnih inicijativa za obnovu, očuvanje i predstavljanje kažuna

Osim već spomenutoga angažmana pojedinih stručnjaka na obnovi i očuvanju kažuna kao istarske graditeljske baštine, moramo posebno istaknuti pohvalan primjer pozitivnoga odnosa prema zavičajnoj kulturnoj baštini nekih lokalnih udruga i inicijativa, poput onoga koji iskazuju odgojitelji dječjega vrtića „Neven“ iz Rovinjskoga Sela, koji s djecom i njihovim roditeljima rade na edukativnim i praktičnim programima upoznavanja, zaštite i predstavljanja tradicijskih sadržaja iz svoje okoline (pod nazivom „Kako je to nekad bilo?“), u što su uključeni i kažuni iz okolice Rovinjskoga Sela. Tako je u suradnji sa seljanskom udrugom Babin pas obnovljen i spašen veći broj okolnih kažuna od zaborava i rušenja, a okoliš ureden i pretvoren u popularne šetnice. Već 15 se godina zaredom organiziraju jednodnevne akcije čišćenja okoliša i staza koje vode do dosad 21 obnovljenoga kažuna. U posljednje im se vrijeme pridružuju i budući odgajatelji, studenti Odjela za nastavne djelatnosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli. Staze su označene s osamdesetak putokaza, a postavljena je i informativna ploča sa zemljovidom u dvorištu vrtića, odakle započinju staze. Predavanjima, izložbama i praktičnim radom probudena je svijest lokalne zajednice o vrijednosti naslijeđa koje se zajedničkim akcijama čuva i predaje turističkoj ponudi.

Grad Vodnjan također već niz godina provodi vrlo uspješan projekt „Moj kažun – La mia casita“, poznat i omiljen u cijeloj pulskoj regiji, organiziranjem Radionica za izradu i obnovu kažuna i suhozida koje se provode kroz nekoliko tjedana svakoga proljeća već nekoliko godina zaredom.²⁸ Akcija uključuje obnovu ruševnih kažuna ili izradu novih na odabranim lokalitetima Vodnjanštine te njihovo međusobno povezivanje pješačkim i biciklističkim stazama.²⁹ Za tu priliku publiciraju se i praktični priručnici s opisom lokacije, programom akcije te praktičnim informacijama i uputama

²⁸ Vidi na: www.vodnjan.hr. Koordinator akcije i radionica na terenu je Branko Orbanić.

²⁹ Ovogodišnji (2013.) program radionica u okolici Vodnjana pod nazivom „Moj kažun – La mia casita“ krajem svibnja uključuje prikaz različitih faza izgradnje kažuna na lokaciji Parka kažuna (vidi sl. 16).

o čuvanju suhozida. Vodnjanska je uprava donijela i Odluku o dodjeli bespovratne potpore za obnovu kažuna na području Grada Vodnjana, na temelju koje se svake godine raspisuje javni poziv za dodjelu bespovratnih sredstava fizičkim i pravnim osobama za obnovu kažuna, što je urodilo vrlo dobrim rezultatima i dodatnim podizanjem svijesti o značaju suhozidne baštine.

5. 4. Kažun u ulozi međunarodnoga promicatelja Hrvatske prilikom njezina ulaska u Europsku uniju

Poseban projekt koji uključuje kulturološku promociju Hrvatske i Istre na temu kažuna u europskim okvirima pokrenut je upravo zadnjih mjeseci 2012. povodom ulaska Hrvatske u Europsku uniju u srpnju 2013.

Naime, *Welcome Croatia Festival*, koji pokriva različita područja kulture u širokom smislu te uključuje i priprema čitav niz projekata,³⁰ inicijativa je za podizanje interesa o Hrvatskoj u javnosti Velike Britanije uoči prihvaćanja Hrvatske u EU. S obzirom na to da su suhozidna gradnja i okrugle suhozidne građevine tradicijski prisutni u ruralnim prostorima kako obalne Hrvatske tako i na dijelovima Britanskoga otočja (zapadna Engleska i Wales, Škotska, Irska), kao i s obzirom na povećan interes za obnovu i očuvanje suhozidne graditeljske baštine u Europi općenito, došlo se na ideju o projektu kojim bi se u 2013. izgradio na odabranoj prestižnoj lokaciji u Britaniji istarski kažun kao trajan spomen na ulazak Hrvatske u EU, kao i na zajedničku suhozidnu tradiciju. Radi se, dakle, o značajnom promicanju Hrvatske i Istre kroz lokalni/regionalni tradicijski element nasljeđa kojim se pokazuje europski identitet Hrvatske.

Nekoliko je graditelja suhozidara u proljeće 2013. došlo iz Istre da bi u Regionalnom parku Peak District u središnjoj Engleskoj desetak dana radili na gradnji kažuna zajedno s lokalnim entuzijastima suhozidarima uz upotrebu kamena iz lokalnih kamenoloma. *Welcome Croatia* ostvarila je suradnju s odgovarajućim tijelima u Hrvatskoj kako bi se osigurala financijska podrška projektu, uza stručnu i organizacijsku potporu udruga ECOVAST UK i ECOVAST Croatia (Europsko vijeće za sela i male gradove).³¹

Projekt je uspješno ostvaren i 5. je srpnja svečano otvoren za javnost novoizgrađeni kažun, kada je i autorica ovoga teksta zajedno s ostalim članovima ekipe, organizatorom Nenadom Bićanićem (ujedno inicijatorom ove

30 Vidi: <http://welcomecroatia.net/>.

31 Vidi: <http://www.ecovast.org>, <http://www.wsdswa.org.uk/>.

ideje u sklopu festivala *Welcome Croatia*) te graditeljem Brankom Orbanićem i njegovim timom, kao članica stručnjak za interpretaciju okruglih suhozidnih građevina, sudjelovala u toj svečanosti.³²

6. Zaključak

Naziv *kažun* (tal. *casita*) u Istri označava jednodnostorano manje kameno zdanje građeno „u suho“ (bez vezivnoga sredstva) na kružnoj, uglatoj ili kombiniranoj osnovi, pokriveno tzv. „lažnim svodom“, odnosno nepravom kupolom s kamenim pločama (škrilama). Na istarskom poluotoku kažune ponajviše nalazimo u njegovu jugozapadnom dijelu – na poljima u okolici Vodnjana, Štinjana, Fažane, Peroja, Bala, Rovinja, Kanfanara, Svetvinčenta, Žminja, Tinjana i Barbana, a manje na istoku i sjeveru poluotoka (Bujština, Buzeština), no može ih se naći sve do slovenske Istre i Tršćanskega krasa. Osim karakterističnoga kružnog tipa gradnje, na cijelom prostoru pojavljuju se i pravokutne poljske kućice (*kažete*) s jednostrešnim ili dvostrešnim pokrovom od škrila nad drvenim gredama, češće u središnjem i sjevernom dijelu Istre (npr. u Poreštini). Suhozidne građevine okrugla tlorisa nalazimo dalje u Hrvatskoj na području Dalmacije (*bunje, ćemeri, poljarice, trimi, vrtujci*) te sporadično u Hrvatskom primorju i na kvarnerskim otocima (*kućice, hižice, komarde*).

Istovrsne građevine oblikom i načinom gradnje pojavljuju se širom Sredozemlja, od Bliskoga istoka, preko grčkih otoka i Peloponeza, zatim talijanskih pokrajina (Apulija, Abruzzo, Sardinija), nadalje švicarskih Alpa te na Malti, Minorci, u Provansi, Kataloniji i Galiciji, pa sve do Walesa, Irske, Škotske i Islanda na sjeveru Europe. Takav geografski razmještaj, arhitektonska struktura te arheološki nalazi i predajna tradicija upućuju na to da podrijetlo ovakvoga tipa građevina pretežito okrugloga tlorisa treba tražiti u primitivnim nastambama i grobovima paleomediteranskoga razdoblja. Međutim, obilje raspoloživa kamena i snažniji razvoj poljoprivrede uvjetovali su na različitim europskim prostorima opstanak i širenje ovakvoga načina gradnje, kao i nastanak autohtonih primjera okruglih kamenih zdanja u funkciji svojevrsnih poljskih skloništa.

³² O akciji postavljanja kažuna u Nacionalnom parku u Engleskoj kao poklonu Ministarstva kulture RH (te Turističke zajednice i Istarske županije) koji je doista dobro „sjeo“ u engleski krajolik gdje će poslužiti kao svojevrsno sklonište i odmorište posjetiteljima Peak Districta te trajni podsjetnik na hrvatsku, kao i britansku tradiciju suhozidne gradnje, govorili su na svečanosti predstavnica Ministarstva Sanja Šaban te veleposlanik RH u Velikoj Britaniji Ivan Grdešić, direktor Parka Tony Favel, predsjednica ECOVAST-a Valerie Carter i drugi. Zahvaljujemo Uredništvu *Histrije* što nam je omogućilo uvrstiti najnovije podatke i fotografije u tekst prije njegova slanja u tisak.

Slične su okolnosti pratile i razvoj te širenje kažuna u Istri pa ne možemo govoriti o njihovom ujednačenom razvoju. Kao izvorno pučko ruralno graditeljsko nasljeđe kažuni ne pripadaju samo jednom razdoblju razvoja graditeljstva pa iako je takav način gradnje u našem podneblju zasigurno poznat još od prapovijesnih histarskih gradina i traje do današnjih dana, spontano su nastajali u različitim razdobljima istovrsni oblici kružnih građevina na područjima gdje je kamena bilo u izobilju te je plodno tlo trebalo ujedno očistiti, ograditi ga i u njemu izgraditi sklonište od te iste kamene građe. Najstariji takav tip kružne građevine ima oblik košnice, nastao je svodeњem suhozida u prstenima koji se postupno sužavaju od dna prema vrhu nepravne kupole, odnosno prema završnom i ujedno pokrovnom pločastom kamenu. To su grublje rađeni primjerci manjih dimenzija, najčešće prisutni na cijelom sredozemnom prostoru. Razvijenijem tipu pripadaju npr. južnotalijanski *trulli* i istarski kažuni, gdje se kameni suhozid postavlja na kružnu osnovu (temelj), na određenoj visini započinje se slaganjem sve užih prstena u nepravu kupolu koja se zatim, u trećoj i završnoj fazi, prekriva otpadnim materijalom od priklesanoga kamenja te koso položenim kamenim pločama u prstenima tako da tvori stožasti krov. Takvih je razvijenijih tipova kažuna očuvano najviše na poljima Vodnjanštine. Unutarnji im je promjer prosječno 1,50 – 3 m, a visina 1,60 – 2 m, premda ima i kažuna znatno većih dimenzija. Kružni tloris i mali zatvoreni prostor s relativno niskim ulaznim otvorom onemogućili su razvoj kružnoga tipa gradnje pa je prednost imala jednodimenzionalna zgrada pravokutne osnove, koja se od prvotne potleušice razvila u stambenu seosku kuću. Kružni kažun stoga se najviše koristio kao privremeno sklonište te spremište plodova i alata na udaljenim poljima i do danas se zadržao kao dragocjen primjer pučkoga graditeljstva u ruralnim krajobrazima Istre. Nastojanja za njegovim očuvanjem stoga su potreba i nužnost povezana s očuvanjem identiteta istarskoga čovjeka.

U tome je smislu značajna suvremena upotreba kažuna u njegovim različitim pojavnostima na tlu Istre; s obzirom na to da on (uglavnom) više nije u aktivnoj uporabi u poljoprivrednom gospodarstvu. Danas se, međutim, sve više naglašava ambijentalni i kulturološki značaj ovoga tradicijskoga graditeljstva kao simbola suhozidne graditeljske kulture zajedničke prostorima širom Sredozemlja, a posebno kao lokalnoga/regionalnoga obilježja kulturnoga krajolika Istre. Suhozid, odnosno kažun, prepoznat je kao specifičan tradicijski graditeljski element prilikom unošenja u istarski okoliš

novih materijala i novih konstrukcija (npr. suvremenih autocesta, tunela, vijadukata u sustavu autocesta Istarskoga ipsilona, kao i drugih objekata koji se ističu u krajoliku) te su poduzete mjere njegove valorizacije, interpretacije i očuvanja. Možemo ovdje postaviti pitanje u kojoj je mjeri ovakva valorizacija polučila uspjeh (uvidjele su se pritom i neke pogreške u rješenjima, kao što je npr. izgradnja kažuna kao toaleta na odmorištu, što je zatim preuređeno u infocentar). Također je potrebno dodatno valorizirati različita rješenja izrade suvenira (pri čemu ima dosta zamjerki na idejna rješenja, kvalitetu izrade i materijale, upotrebu boja, detalja i sl.), a naročito pak na korištenje kažuna kao graditeljskih objekata u svrhu turističkih, ugostiteljskih i rekreativnih sadržaja (novoizgrađeni kažuni kao svojevrsne vikendice, objekti za roštilj, dijelovi kuće ili okućnice), pogotovo kada su izgrađeni uz upotrebu betona (što je vrlo čest slučaj). Potrebno je dodatno uložiti truda i konzultirati stručnjake prilikom akcija obnove i rekonstrukcije kažuna, kao što pokazuju primjeri nekih pojedinaca i tvrtki koji su već stekli određena iskustva i postigli respektabilnost u Istri i šire.

Možemo zaključiti da problem zaštite suhozidne baštine u Hrvatskoj još uvijek nije pozitivno riješen, iako se razvio interes za njezinim čuvanjem i obnovom na lokalnoj razini. Kako to pokazuju iskustva i akcije na dalmatinskom priobalju, tako i u Istri pojedine jedinice lokalne samouprave potiču zaštitu i obnovu te razvijaju svijest o bogatstvu i važnosti suhozidnoga nasljeđa, a i razne ustanove i udruge građana pridonose očuvanju i predstavljanju kažuna kao jednoga od značajnih simbola regionalnoga identiteta.

Sažetak

Temeljem terenskih istraživanja provedenih posljednjih desetljeća te prikupljene literature u članku se analizira pojam, funkcija i značaj građevine koja se u Istri označava najčešće imenom kažun, također *casita* (u nekoliko lokaliteta istroromanskoga govornog područja) te *hižica*, *hiška*, *koča*, *kućica* na sjevernom dijelu poluotoka. Konstrukcija kažuna podrazumijeva način građenja suhozidom na kružnoj osnovi: kameni prstenovi podižu se u kružni zid, a zatim sužavaju u „lažni svod“ koji se zasipa sitnim materijalom i dodatno pokriva kamenim pločama u obliku stožastoga pokrova. Kažuni se rabe kao poljske kućice, zakloni od nevremena ili jakoga sunca prilikom poljskih radova u doba tradicionalne poljoprivrede sve do sredine XX. st., dok se njihova uloga gubi promjenom načina života i privređivanja te ovi arhaični primjerci tradicijskoga graditeljstva u Istri ostaju sve više prepušteni zubu vremena. Spomenička vrijednost kažuna je značajna, a na karti rasprostranjenosti vidljiva je najveća gustoća kažuna

u području jugozapadne Istre (osobito na Vodnjanštini) te sporadično u središnjoj i sjeverozapadnoj Istri. Slične građevine okrugloga tlorisa u središnjoj i južnoj Dalmaciji poznate su pod različitim nazivima (*bunje* i dr.), dok se na europskom planu ovaj tip suhozidne gradnje široko rasprostire kroz cjelokupno Sredozemlje sve do Britanskoga otočja i Skandinavije na sjeveru. Takav geografski razmještaj, arhitektonska struktura i arheološki nalazi upućuju na to da podrijetlo ovakvoga tipa građevina okrugloga tlorisa treba tražiti u nastambama i grobovima paleomediteranskoga razdoblja. Međutim, obilje raspoloživa kamena i snažan razvoj poljoprivrede uvjetovali su na različitim europskim prostorima opstanak i širenje ovakvoga načina gradnje, kao i nastanak autohtonih primjera okruglih kamenih zdanja u funkciji poljskih skloništa. U novije vrijeme kažuni kao karakteristični primjeri tradicijskoga graditeljstva Istre imaju posebnu ulogu u sklopu identifikacije i interpretacije etnokulturoloških sadržaja te se postavlja pitanje adekvatnoga pristupa istraživanju, zaštiti i očuvanju kažuna u Istri.

La casita come elemento distinguibile dell'identità dell'Istria

Riassunto

Partendo dalle ricerche sul campo eseguite negli ultimi decenni e dalla bibliografia raccolta, l'articolo analizza il concetto, la funzione e l'importanza della costruzione che in Istria viene per lo più designata con il nome di casita – nei dialetti croati detta *kažun*, mentre nei dialetti croati e sloveni delle zone settentrionali della penisola si rileva anche l'uso delle espressioni *hižica*, *hiška*, *koča*, *kućica*. La costruzione della casita si avvale dell'uso della tecnica di costruzione dei muri a secco su una base circolare: gli anelli di pietra vengono innalzati fino ad ottenere mura circolari che nella parte superiore si restringono in una "falsa cupola" cosparsa di materiale fine e ulteriormente ricoperta da lastre di pietra che andranno a formare un tetto conico. Nel periodo dell'agricoltura tradizionale le casite erano usate come capanne agricole, come riparo dalle intemperie o dalla calura del sole durante i lavori agricoli, impiego mantenutosi fino alla metà del XX secolo quando il loro ruolo svanisce con il cambiamento dello stile di vita e di guadagno e quando questi esempi arcaici di costruzione tradizionale in Istria vengono sempre più abbandonati alle ingiurie del tempo. Il valore monumentale della casita è significativa e sulla mappa della sua distribuzione è visibile una maggiore densità nella zona sudoccidentale dell'Istria (specie nei dintorni di Dignano) che diventa sempre più sporadica nella zona centrale e nordoccidentale. Costruzioni simili di pianta circolare sono conosciute nella Dalmazia centrale e meridionale sotto diversi nomi (*bunje* ed altri), mentre sul piano europeo questo tipo di costruzione a secco è ampiamente diffuso in tutto il Mediterraneo fino alle Isole britanniche e la Scandinavia a nord. Tale distribuzione geografica, la struttura architettonica e le analisi architettoniche indicano che l'origine di questo tipo di costruzioni di pianta circolare è rintracciabile nelle abitazioni e nei sepolcri del periodo paleomediterraneo. Tuttavia, la grande quantità e disponibilità del sasso e il forte sviluppo dell'agricoltura hanno condizionato la sopravvivenza e la diffusione di questo tipo di costruzione e la comparsa di esempi autoctoni di costruzioni circolari in pietra con la funzione di rifugi agricoli in varie zone del territorio europeo. Di

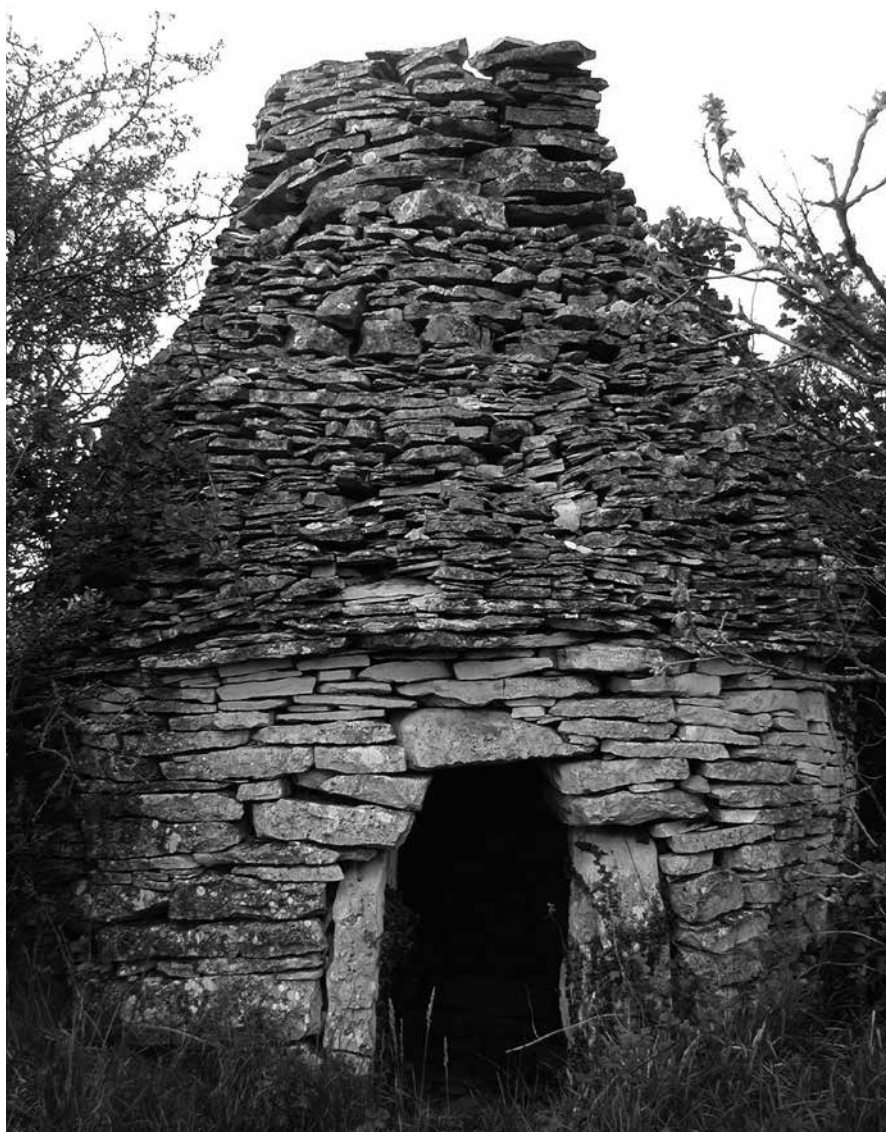
recente le casite, come esempi caratteristici dell'architettura tradizionale dell'Istria, hanno assunto un ruolo speciale nell'ambito dell'identificazione e dell'interpretazione dei contenuti etnoculturologici, il che avanza la questione della necessità di un approccio adeguato nella ricerca, nella tutela e nella preservazione delle casite in Istria.

Kažun as the recognizable element of the Istrian identity

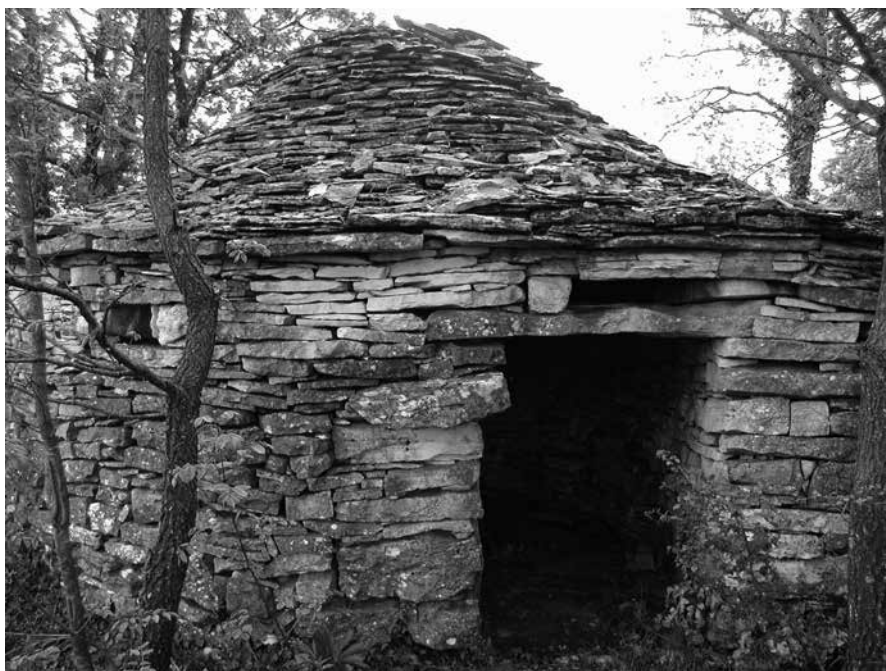
Summary

This article analyzes the meaning, the function and the importance of the edifice which is in Istria most commonly known by the name of *kažun*, but also *casita* (found in several localities which use Istrian-Roman language), and *hižica*, *hiška*, *koča*, *kućica* in the Northern part of the peninsula. The research is based on field work done over the past several decades, as well as the gathered literature. The construction of *kažun* is based on a round dry wall: rings of stone are shaped into a round stonewall and then narrowed until they make "a false ceiling" which is then covered with fine building material and covered with stone plates shaping it into a cone. *Kažuns* are used as field dwellings, safe havens during storms or strong sun during ploughing and mowing periods at the times of traditional agricultural work, up until mid 20th century. They became obsolete when the way of life and work had changed, leaving these archaic examples of traditional architecture in Istria to the decay. The heritage value of *kažun* is great; when glancing over the map of the widespread density of *kažuns*, it can be noticed that they are most commonly found in the South-West Istria (especially around Vodnjan), while they are scarcely found in the middle and North-West Istria. Similar round ground-planned edifices are known under different names (*bunje* etc.) in the middle and South Dalmatia. In Europe, this type of drywall building can be found all over Mediterranean, all the way to the British Isles and Scandinavia up North. This geographical distribution, architectural structuring and archaeological findings suggest that the origin of this type of round ground-planned edifice could be found in the dwellings and burial sites of Paleo-Mediterranean period. However, the abundance of available stone and the strong development of agriculture were basis for survival and spreading of this type of building in different European areas, as well as the formation of original examples of round stone edifices which had the role of shelters in the field. Lately, *kažuns*, as characteristic examples of traditional building in Istria, have had a special role when one is identifying and interpreting ethno-cultural contents so the question of the proper research, protection and conservation arises.

Prilozi

Sl. 4. Kanfanar, kažun-vidikovac

Sl. 5. Žminj, kažun s plitkom kupolom

Sl. 6. Žminj, kažun s visokom kupolom

Sl. 7. Peroj, obnovljena skupina kažuna

Sl. 8. Galižana, obnovljeni kažun

Sl. 9. Galižana, gradnja kažuna

Sl. 10. Peroj, kažun-vikendica

Sl. 11. Bunja iz okolice Šibenika

Sl. 12. Trulli, Alberobello, Italija

Sl. 13. Trulli, Apulija, Italija

Sl. 14. Caciara, Ascoli Piceno, Italija

Sl. 15. Rovinjsko Selo, djeca i odgajateljice iz vrtića

Sl. 16. Park kažuna kod Salvele (uz sjeverozapadni ulaz u Vodnjan): kažun prikazan u raznim fazama gradnje – temelji, zidovi, kupola, cjelovit kažun (izgrađeno 2013.; snimio A. Šuran)

Sl. 17. Sudionici svečanoga otvorenja u Regionalnom parku Peak District

Sl. 18. Interpretacijska ploča ispred kažuna u Peak Districtu